

Швець Н.С. Лексико-семантична актуалізація концепту часу / Н.С. Швець // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – № 4. – С. 162-166

Н. С. Швець - аспірант кафедри
прикладної лінгвістики
Волинського державного
університету імені Лесі Українки

Лексико-семантична актуалізація концепту часу

У статті йдеться про питання концепту часу та основні засоби його актуалізації. Автор аналізує також проблему сприйняття та розмежування часу, як явища.

Ключові слова: концепт часу, антропоцентричний, когнітивний, темпоральна лексика.

Shvets N.S. Lexical and Semantic Actualization of the Concept of Time.
This article deals with the problem of the concept of time, the lexical ways of its actualization in language. The author also analyzes the ways of time perception.

Key words: concept of time, anthropocentric, cognitive, temporal lexical means.

У сучасній лінгвістиці домінує антропоцентричний підхід до вивчення та дослідження явищ, подій та фактів. У рамках цієї парадигми основна увага приділяється закладеним в мові практичним та культурним знанням та досвіду, що засвоєні людиною, осмислені та вербалізовані нею. Мова вивчається у тісній взаємодії з оточуючою дійсністю, суспільством, цивілізацією. Мова існує для людини і уся мовна категоризація об'єктів та явищ зовнішнього світу орієнтована на людину.

Антропоцентричний підхід став основою для нових напрямків лінгвістики, які не обмежуються вивченням мови як статичної системи, а розширюють кордони наукових пошуків, розглядаючи питання взаємодії

мови і суспільства, мови і культури, мови і етносу. У світі нових лінгвістичних тенденцій мова постає не лише засобом комунікації, ввербалізації думок, а й розглядається як засіб накопичення знань про культуру нації та цивілізації загалом [7; 18].

Отож, слово реалізує значний обсяг інформації і намагання вивчити питання взаємовідношення знака та значення привели лінгвістів до широкого застосування когнітивного підходу. У руслі цього напрямку мова розглядається як основний когнітивний механізм людської свідомості, центр усієї когнітивної діяльності. [9; 32].

Завданням когнітивної науки на сучасному етапі розвитку є отримання якомога повнішої інформації про світ у найрізноманітніших ракурсах і відношеннях, а також вивчення таких найскладніших феноменів буття, як сприйняття світу й відображення сприйнятого в голові людини, будова мозку, пам'ять і організація когнітивних здібностей людини, в тому числі її здатність до мовлення. Якщо на початку свого виникнення термін "когнітивний" означав "пізнавальний" або такий, що "стосується пізнання", то останнім часом він усе більше набуває значення "внутрішній", "ментальний", "інтеріоризований" і, нарешті, "пов'язаний із когніцією", причому в це поняття все частіше вкладається новий зміст. Відповідно, пошуки вчених, що працюють у галузі когнітивної науки, пов'язані з висуненням і розв'язанням кола різноманітних проблем, які стосуються роботи свідомості та створення ментальних моделей світу, і широкого спектру ментальних психічних процесів, інтелекту людини, будови систем, що забезпечують різноманітні когнітивні або розумові акти тощо. [4, 56].

Інтелект людини, закономірності її мислення здавна привертала увагу таких наук як логіка, філософія, фізіологія, психологія. Як відомо, у філософії існує навіть цілий розділ — гносеологія, що вивчає теорію пізнання. Отож, когнітивізм має тривалу традицію, корені якої сягають

античності. Однак у рамках сучасної когнітивної науки уже відомі питання набули іншого звучання. Виявилось, наприклад, що різна природа реалій (речей, явищ і подій) зумовлює їхнє різне відображення у свідомості: одні представлені у вигляді наочних образів, інші - у вигляді наївних понять, треті - у вигляді символів. Ось чому когнітивна наука має міждисциплінарне підґрунтя і покликана об'єднати зусилля спеціалістів у різних галузях знань - психологів і лінгвістів, філософів і логіків, спеціалістів зі штучного інтелекту й теорії інформації, з організації баз знань у комп'ютерах і математичному моделюванні. Водночас сферою її безпосередніх інтересів і пошуків було й залишається звернення до знання та пізнання.

Процеси, пов'язані зі знанням та інформацією, називаються *когнітивними* і є синонімами до слів "інтелектуальний", "ментальний", "розумовий". З позицій когнітивізму людина вивчається як система переробки інформації, а її поведінка описується й пояснюється в термінах внутрішнього стану. Ці стани, що є предметом фізичного прояву, спостерігаються й інтерпретуються як отримання, переробка, збереження, згодом і мобілізація інформації для раціонального виконання різноманітних практичних завдань.

Найважливішим принципом когнітивізму є розгляд людини як суб'єкта, що виконує дію, активно сприймає й продукує інформацію та керується у своїй розумовій діяльності певними схемами, програмами, планами, стратегіями. А сама когнітивна наука почала розглядатися як наука про загальні принципи, що керують ментальними процесами в мозку людини.

Коли мова йде про когніцію, мається на увазі, що світ, представлений у нашій свідомості у вигляді певних структур знань, і найголовнішим є визначення якими структурами знань володіє людина, коли говоримо про картину світу у свідомості, про ментальні репрезентації

та закони [3,11].

Лінгвістичні когнітивні дослідження виявили різноманітні способи організації і зберігання інформації у пам'яті людини. Одним з основних є концепт.

Латинський термін *conceptus* означає „поняття”, від дієслова *conserire* „зачинати”.

Людина мислить концептами, вони є квінтесенцією індивідуальних мовленнєво-мислительних актів. В концепті конкретизується та кристалізується мовний і когнітивний досвід людини. Інтегрування концептом знань з кількох галузей наукової думки і у зв'язку з цим його широке застосування спричинили становлення самостійної теорії концепту. Загальнотеоретичні розробки з питань категорії концепту доповнюються дослідженнями конкретних концептів (школи Н.Д. Артюнової, В. А. Маслової, Ю. С. Степанова, А. Вежбицької).

Дослідження концептів як напрямок дістало назву концептологія. Концептологія, як свідчить і сама назва, об'єднує науковців своїм об'єктом, а в її рамках можливі різні підходи до концептів. У когнітивній лінгвістиці термін концепт займає центральне місце. Введення його до наукового вжитку в теперішньому значенні утворює становлення принципу антропоцентризму в мовознавчій науці: інтерпретація цього поняття "стала орієнтуватися на смисл, який існує в людині і для людини, на інтер-та інтрапсихічні процеси, позначування і комунікацію". [5; 42].

Аналіз опублікованих досліджень дозволяє стверджувати, що лінгвістів цікавить широкий спектр концептів, однак немає єдиного уніфікованого визначення цього терміну.

Зупинимось на найпоширеніших підходах до трактування терміну концепт. Ю. С. Степанов розглядає концепт як „основу одиницю культури у ментальному світі людини” [9; 42]. Концепти виникають у свідомості людини не лише на основі значень слів, а й особистого та

культурно-історичного досвіду. Концепти, як базові одиниці мисленнєвого коду, цілком автономні. Не викликає сумніву факт, що мислення цілком невербальне за своєю природою. Адже досить часто люди володіють словами не на рівні значень, а на рівні смислу концепту й концептуальної ознаки. Концепти не лише „мисляться”, вони „переживаються”, стають предметом емоцій, симпатій та антипатій.

На думку Ю.С. Степанова в змісті концепту виділяються три рівні:

1. Основна, актуальна риса.
2. Додаткові риси, які є історичними
3. Внутрішня форма.

Концепти існують по-різному в своїх рівнях, вони реальні для людей даної культури [9; 42].

Н. Д. Арутюнова, засновник російської школи логічного аналізу мови, вважає, що концепт є результатом взаємодії цілого ряду факторів, таких як національна традиція, релігія, фольклор, ідеологія, життєвий досвід, мистецтво, відчуття та загальнолюдські цінності. Концепт зазвичай створюється не однією ознакою, а комбінацією рис, які формують недискретний образ. Цей образ сприймається цілісно і завдяки саме комплексному образу легше виконувати таксономію предметів [1; 18, 23].

Значний внесок у розвиток теорії концептів зробили дослідження А. Вежбицької. В її інтерпретації концепт співвідноситься з поняттям. Смисл мовної одиниці - концепту - дослідниця визначає як об'єкт зі світу „Ідеальне”, який має ім'я та виражає певні культурнозумовлені уявлення людини про світ „Дійсність”. Сама ж дійсність, на думку А. Вежбицької, дається нам у мисленні опосередковано саме через мову, а не безпосередньо [8; 51].

На нашу думку, наступне визначення концепту є комплексним та достатньою мірою висвітлює багатовимірність терміну. Концепт - це дискретне ментальне утворення, яке є базовою одиницею ментального коду людини, володіє відносно впорядкованою внутрішньою структурою, становить результат пізнавальної діяльності, несе комплексну

енциклопедичну інформацію про предмет чи явище, що воно відображає, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю, а також про ставлення свідомості до цього предмета чи явища [5; 42].

Таким чином, аналізуючи вищезазначені дефініції та підходи можна виділити певні базові характеристики концепту. Зупинимось на одній з основних рис, а саме ієрархічності, тобто системній організації яка створює „образ світу”, „картину світу” і є релевантною для нашого дослідження.

Картина світу - одне з фундаментальних понять, які описують людське буття. Мовні категорії утворюють основу тієї когнітивної інфраструктури, яку прийнято називати мовною картиною світу (МКС). МКС є відображенням категоризуючої діяльності людини, а тому й невід'ємною частиною її життєвого світу. При цьому мова виступає тим матеріальним конструктором, за допомогою якого конституюється концептуальна картина світу (ККС) - феномен, який віддзеркалюється у свідомості людини у вигляді вторинного існування об'єктивного світу і який є результатом її абстрагуючої діяльності. Як своєрідний спосіб концептуалізації дійсності МКС виникає в буденній свідомості певної лінгвокультурної спільноти та є мовним відображенням сукупності знань і уявлень про світ, властивих саме цій спільноті. Кожна природна мова має свою особливу картину світу, згідно з якою організує зміст своїх висловлень.

Інтегративним моментом мовної та концептуальної картин світу є те, що обидві вони нерозривно пов'язані між собою вербальним фактором. Проте вони різняться тим, що перша оперує мовними знаками, друга ж - образами й концептами, а тому належить до сфери духовного [2; 50].

Розв'язуючи проблему співвідношення концептуальної і мовної картин світу, лінгвісти намагаються встановити як проходить формування тих чи інших концептів. Виділяється ряд базових „квантів знань”, які є

універсальними, оскільки відображають єдиний когнітивний процес. До таких універсальних концептів відноситься і концепт часу.

Час - це один з найважливіших концептів культури, одна з фундаментальних категорій філософії, соціології та інших як гуманітарних, так і точних наук. Концепт часу є одним з найскладніших понять, оскільки через його призму сприймається усе суще на світі. Виділяють фізичний, геологічний, механічний, астрономічний, біологічний, соціально-історичний, психологічний, космічний час. З іншої точки зору людина живе в астрономічному, історичному, віковому, сакральному, профанному часі [8; 72].

Лінгвістичний час, зокрема його лексична репрезентація та її роль у сприйнятті людиною часу розглядалась достатньо давно, однак лінгвокогнітивна сутність часу в концептуальному плані знаходиться лише на початковій стадії вивчення [8; 126].

В. І. Карасік виділяє наступні, релевантні і для даного дослідження, ознаки концепту часу:

- мовна фіксація часу реалізовується граматичними, лексичними і функціонально-стилістичними засобами, які утворюють цілісну систему темпоральності
- темпоральна ознака вживається у лексичному значенні значної групи слів
- лексико-граматичне вираження ознаки часу виражає специфіку національної категоризації світу за допомогою мови.

Можна також виділити три лінгвістичні інтерпретації часу: хронологічну, релятивну, егоцентричну. Перше розуміння часу знаходить своє відображення в датах і фіксації часових інтервалів на конвенціональній у суспільстві шкалі, наприклад March, Friday, October 2005. Релятивний час виражається поняттями earlier-at the same time-later. Точкою відліку є довільно обраний момент. Егоцентричне розуміння часу

пов'язане з моментом його усвідомлення як теперішнього минулого та майбутнього.

Ступінь об'єктивності цих понять є різним: найбільш об'єктивним є хронологічний час, мінімально об'єктивним - егоцентричний. Усі способи розуміння часу знаходять своє відображення у мові.

Макрокоцепт час, як базовий концепт, що утворює центр концептуального поля, складається з гіперконцептів метричного та екзистенційного часу. Екзистенційний час утворюється системою бінарних гіпоконцептів вічність і позачасовість, циклічність і лінійність, віддаленість і невіддаленість. Метричний час відображає ідею кількості та сприймається як одиниця виміру. Його когнітивно-семантичну структуру складають гіпоконцепти короткочасність, тривалість та конвенціонально-суспільний час [2; 52].

Саме у конвенціонально-суспільному часі відображається умовно-метрична періодизація явищ природи і життєвого світу людини, що представлено у вигляді точних календарних термінів і конкретних дат. Хронолексеми цієї категорії можна згрупувати наступним чином:

1. назви певних відрізків часу за різними календарними системами, наприклад May, Monday, Christmas, Semester
2. позначення конкретної дати, наприклад the 5th of June, in 2006.
3. біовіковий статус людини, наприклад baby, girl, youth, man.

Закріплення в календарі універсальних закономірностей об'єктивного світу пов'язано (крім зручності часової орієнтації в докільлі) з усвідомленням важливості чи значущості природних, культурно-історичних, релігійних та інших явищ для життєдіяльності людини, а також з її прагненням до узгодження своєї поведінки з прийнятими в соціумі нормами.

Підводячи підсумки, варто наголосити, що категорія часу органічно входить до концептосфери людства в цілому та етносу зокрема. Феномен

час є результатом категоризуючої діяльності людини та невід'ємною рисою мовної та концептуальної картин світу. Аналіз мовного матеріалу показує, що конвенціоналізація часу знаходить відображення в номінативних одиницях які утворюють єдине функціонально-семантичне поле темпоральності, що є перспективним для подальшого дослідження.

Література

1. Артюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд. испр. - М.: Языки русской культуры. 1999. - 894 с.
2. Бэлзорьова Ю. С. Макроконцепт час та його системно-польова організація. // Нова філологія. Збірник наукових праць. Вип. 24, Запорізький національний університет, 2006 р. - с. 49-55.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Курс лекций по английской филологии. - Тамбов: Издательство Тамбовского университета, 2000 г. - 123 с.
4. Венжинович Н. Ф. Когнітивізм, когніція та їхня термінологічна база. // Нова філологія. Збірник наукових праць. Вип. 24, Запорізький національний університет, 2006 р. - с. 56-64.
5. Згурська В. Г. Лексичні інновації англійської мови як вербальне відбиття нових концептів. // Вісник Харківського національного університету. Серія Філологія. № 649. Харків, 2005. - с. 41-45.
6. Иванова Тотка. Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков./ www.russian.slavica.org/article148.html.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие. - М.: Академия, 2001. - 208 с.
8. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие концепт в лингвистических исследованиях. Воронеж, 1998. - 30 с.
9. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. - М.: Наука, 1985.

- 334 с.

Адреса для листування:
м. Луцьк, вул. Огієнка 18/16

Статтю подано до редколегії
30.04.2007 р.